Työelämä- ja tasa-arvovaliokunta
Eduskunta

VIITE: **Eduskunnan työelämä- ja tasa-arvovaliokunnan asiantuntijalausuntopyyntö asiana K 3/2024 vp Vanhusasiavaltuutetun kertomus eduskunnalle 2024**

ASIA: Vanhusasiavaltuutetun lausunto

Eduskunta päätti perustaa Vanhusasiavaltuutetun tehtävän Suomeen vuonna 2021. Vanhusasiavaltuutetun lakisääteinen tehtävä on seurata ja arvioida lainsäädäntöä ja päätöksentekoa ikääntyneiden aseman ja oikeuksien näkökulmasta.

Ensimmäisessä vanhusasiavaltuutetun eduskuntakertomuksessa on keskitytty elämänalueisiin, joissa on erityisiä puutteita ikääntyneiden oikeuksien toteutumisen ja ikääntyneiden aseman osalta.

Kertomuksessa on esitetty eduskunnalle toimenpiteitä, joiden avulla ikääntyneiden ja heistä erityisesti kaikkein heikoimmassa asemassa olevien tilannetta tulisi parantaa. *Tässä lausunnossa eduskuntakertomuksesta nostetaan esiin tasa-arvo- ja yhdenvertaisuuskysymyksiä liittyen toimeentuloon, hyvinvoinnin, terveyden ja toimintakyvyn edistämiseen, digitalisaatioon, vaikuttamiseen sekä ikäsyrjinnän vähentämiseen.*

Eduskuntakertomus sisältää tilannekuvat myös sosiaali- ja terveyspalvelujen saatavuudesta, oikeusturvasta, pankkipalvelujen ja muun asioinnin saavutettavuudesta, asuinympäristöistä ja liikkumisesta sekä oikeusturvasta. Kussakin kohdin on esitetty eduskunnalle ratkaisuja, joiden avulla ikääntyneiden kansalaisten kokemia ongelmia voitaisiin vähentää.

Iäkkäiden määrä ja osuus väestöstä on suurempi kuin koskaan, joten heidän asemansa ja oikeuksiensa toteutumisella on aikaisempaa suurempaa painoarvoa koko yhteiskunnan toiminnan kannalta. Pitkäikäisyyden yleistyminen ja terveiden elinvuosien lisääntyminen ovat seurausta yleisestä hyvinvoinnin kasvusta ja sen jakautumisesta kohtuullisen tasaisesti eri väestöryhmien kesken. Tämän taustalla on poliittinen päätöksenteko, joka on toteuttanut perustuslaissa säädettyä yhdenvertaisuuden ja syrjimättömyyden periaatetta. *Eriarvoisuutta on tästä huolimatta paljon vanhimpien sukupolvien ja nuorempien sukupolvien välillä sekä iäkkäiden kesken.*

Vanhusasiavaltuutettu, PL 24 Valtioneuvosto
puhelin: 029 566 6900
Sähköposti: vanhusasia@oikeus.fi
www.vanhusasia.fi

1. Pienituloisimpien ikääntyneiden oikeus välttämättömään toimeentuloon on turvattava paremmin

Eläketurvakeskuksen mukaan vuonna 2023 kokonaiseläkkeen mediaani oli 1 977 euroa kuukaudessa. Kuitenkin naisten keskieläke oli vain 1 779 euroa ja miesten 2 216 euroa. Naisista 70 prosentilla ja miehistä 52 prosentilla eläke oli alle 2 000 euroa.

Eläke on keskimäärin pienempi vanhimmilla ikäryhmillä - ja erityisesti vanhimmilla naisilla - kuin vähän aikaa sitten eläköityneillä.

- Eläketurvakeskuksen mukaan yli 84-vuotiaista 35 prosentilla tulot ovat alle 60 prosenttia aikuisväestön mediaanitulosta.

Vuonna 2020 yli viidennes (23%) 63–85-vuotiaista koki vaikeuksia tavanomaisten menojen kattamisessa ja 18 prosenttia ilmoitti, ettei heille jäänyt rahaa välttämättömien menojen jälkeen. Toimeentulovaikeuksia oli eniten pienituloisimmilla sekä niillä iäkkäillä, joilla oli paljon terveyskuluja. (Palomäki ym. 2022).

- Pienituloisuus on yleisempää naisilla ja yhteensä pienituloisia yli 64-vuotiaita on kaikkiaan noin 138 000 (Tilastokeskus, ks. Eduskuntakertomuksen kuvio 12 alla).
- Pienituloisten osuus on suurempi kaikkein vanhimmissa ikäluokissa, mutta määrällisesti heitä on eniten 68-75-vuotiaissa.
- Yksiasuvilla pienituloisuus on selvästi yleisempää, kuin jonkun toisen kanssa asuvilla (Eläketurvakeskus 2022).

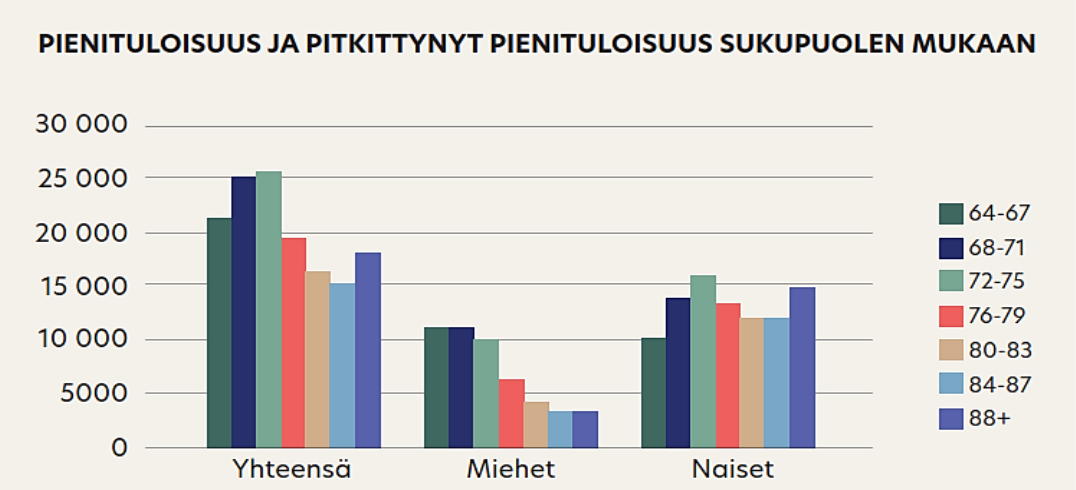

KUVIO 12. Pienituloisuus ja pitkittynyt pienituloisuus iäkkäillä sukupuolen mukaan. Lähde: Tilastokeskus.

Kaikkein pienituloisimpien ihmisten on vaikea tehdä terveyttä ylläpitäviä ja edistäviä ratkaisuja elämässään sekä muutoinkin kohentaa omaa tilannettaan. Huono taloudellinen tilanne aiheuttaa ikääntyneillä syrjäytymistä, kun rahaa yhteiseen toimintaan tai tapahtumiin osallistumiseen ei ole. Ongelmallista on

se, miten pienituloinen iäkäs tekee kertaluonteiset, välttämättömät isot hankinnat kuten silmälasit, kodinkoneet tai digilaitteet.

Vanhusasiavaltuutetun saamissa yhteydenotoissa toimeentulon ongelmat ovat usein esillä:

- Osa pienituloisista iäkkäistä tinkii jopa ruuasta ja lääkkeistä rahanpuutteen vuoksi.
- Pienituloisilla ikääntyneillä on harvoin mahdollisuus parantaa taloudellista asemaansa esimerkiksi palkkatyöllä.

Yhteydenotoissa on noussut selvästi esiin se, että iäkkäät eivät aina ole tietoisia etuuksista ja tukimuodoista, joihin he olisivat oikeutettuja.

Ikääntyneiden hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen kulmakivi on turvata kaikkein pienituloisimpien eläkeläisten välttämätön ja riittävä toimeentulo. Kansaneläkkeiden ja takuueläkkeiden riittävän tason ohella kyse on koko sosiaaliturvasta mukaan lukien asiakas- ja potilasmaksut.

Suomen perustuslaissa säädetään kansalaisten oikeudesta välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon. Vanhusasiavaltuutettu painottaa sitä, että ikääntyneiden aseman ja oikeuksien kannalta olennaista on turvata pienituloisimpien eläkeläisten oikeus välttämättömään toimeentuloon. Jos heidän jo nyt riittämätöntä toimeentuloaan heikennetään poliittisilla päätöksillä, rikotaan heidän perusoikeuttaan välttämättömään toimeentuloon.

Vanhusasiavaltuutettu suosittelee

- Nostetaan pienimpien eläkkeiden ostovoimaa vastaamaan kohonneita elinkustannuksia. Vanhusasiavaltuutettu on useissa lausunnoissaan valtioneuvostolle ja eduskunnalle tuonut esiin kaikkein pienituloisimpien ikääntyneiden ihmisten heikkoa asemaa ja siitä johtuvaa monien ongelmien samanaikaista kasautumista heille. Ikääntyvien aseman ja oikeuksien kannalta olennaista on turvata pienituloisimpien eläkeläisten oikeus välttämättömään toimeentuloon.

- Toteutetaan suunniteltu sosiaaliturvan etuusehdotus, jossa henkilö saisi valmiin ehdotuksen, mikäli hän viranomaisilla olevan tiedon perusteella olisi oikeutettu johonkin sosiaaliturvaetuuteen. Tämä vahvistaisi toteutuessaan ikääntyneiden oikeutta sosiaaliturvaan sekä sen oikea-aikaista ja tarpeenmukaista kohdentumista. Iäkkäiden ihmisten tilannetta helpottaisi myös se, jos tietojärjestelmiä hyödynnettäisiin niin, että omaa seurantaa erilaisten asiakasmaksuihin liittyvien maksukattojen suhteen tarvittaisiin mahdollisimman vähän.

2. Terveyserojen vähentäminen ikääntyneillä on tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden edistämistä

Sukupuolen välisen tasa-arvon näkökulmasta erot keskimääräisessä eliniässä ovat hälyttävän suuret. Vuonna 2022 65-vuotiaiden miesten odotettavissa oleva elinikä oli 17,9 vuotta ja naisten 21,3 vuotta. 65-vuotiaiden miesten keskuudessa erot sosioekonomisen aseman mukaan ovat erittäin suuret, naisten keskuudessa pienemmät.

Myös toimintakyvyssä erot ovat suuria niin sukupuolten kesken kuin eri sosioekonomisten ryhmien välillä. Tämä näkyy alla olevasta eduskuntakertomuksen kuviosta 13. Sosioekonomiset erot ovat suuret fyysisessä, psyykkisessä ja kognitiivisessa toimintakyvyssä. Tämä tarkoittaa muun muassa sitä, että monien kansansairauksien kuten muistisairauksien riskit ja sairastavuus ovat suurimpia matalimmin koulutetuilla.

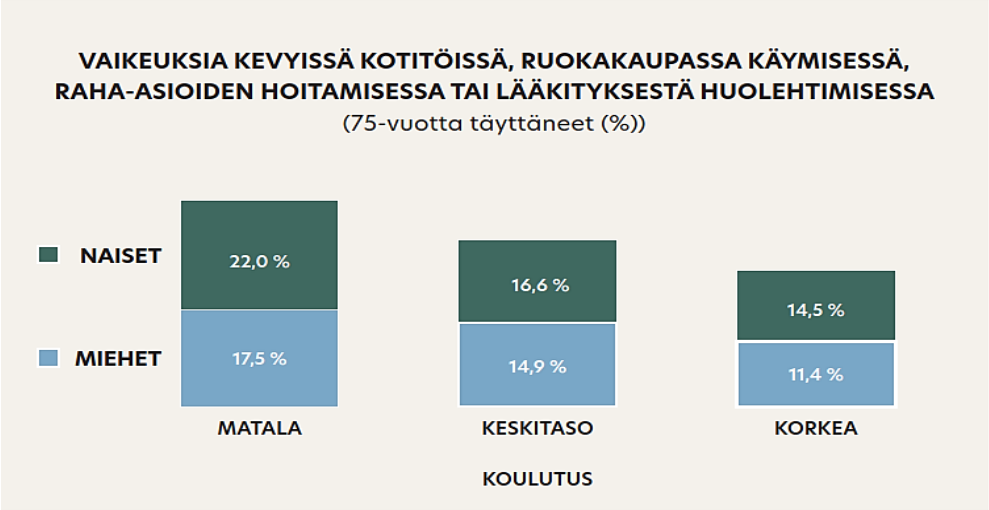

KUVIO 13. Suuria vaikeuksia ainakin yhdessä seuraavista toiminnoista: kevyet kotityöt, ruokakaupassa käynti, raha-asioiden hoitaminen, lääkityksestä huolehtiminen (%) 75 vuotta täyttäneistä koulutusryhmittäin (Sääksjärvi ym. 2023).

Toimintakykyä voidaan kohentaa myös hyvin iäkkäillä ja näin vähentää muun muassa muistisairauksien riskitekijöitä ja terveyseroja. Suomessa on tähän vaikuttavaksi todettuja toimintamalleja, mutta niitä ei toteuteta läheskään koko maassa. Valtion rahoittamia hyvinvoinnin ja terveydenedistämisen toimia on perusteltua toteuttaa niin, että ne tavoittavat erityisesti pienituloiset ja matalasti koulutetut ikääntyneet ja kohdentuvat erityisesti muistisairauksien riskien vähentämiseen.

Vanhusasiavaltuutettu ehdottaa

- Ikääntyneiden hyvinvoinnin ja terveydenedistämistoimia lisätään kohdentamalla niihin valtakunnallisia avustuksia. Rahoitus suunnataan olemassa olevien, vaikuttaviksi arvioitujen toimintamallien levittämiseen

siten, että pienituloisimmat ja matalimmin koulutetut ikääntyneet hyötyvät niistä. Heillä on selvästi enemmän jokapäiväistä elämää haittaavia toimintakyvyn vajeita sekä pitkäaikaisia sairauksia.

- Muistisairauksien riskien vähentämiseen suunnataan voimavaroja valtakunnallisissa kehittämisohjelmissa ja turvataan ikääntyvien aivoterveyttä edistävien järjestöjen toimintaedellytykset. Jollei mitään tehdä ikääntyneiden aivoterveyden edistämiseksi, muistisairautta sairastavien määrä yli kaksinkertaistuu vuoteen 2050 mennessä. Muistisairaudet aiheuttavat valtaosan vanhuspalvelujen ja erityisesti ympärivuorokautisen hoidon tarpeesta.

3. Digitalisaation toteutuksessa ikääntyneet ovat unohtuneet

Digitalisaatio on helpottanut monen ikääntyneen asiointia, tiedonsaantia ja osallisuutta. Silti noin 600 000 ikääntynyttä on joko vailla digitaitoja tai ne ovat niin heikot, etteivät he pysty asioimaan sähköisesti (ks. eduskuntakertomuksen kuvio 5 alla). Heikkenevät ja yhä kalliimmaksi käyvät vaihtoehtoiset asiointi- ja tiedonsaantimahdollisuudet ovat heille jokapäiväinen haitta ja tilanne aiheuttaa monia vakavia vaikeuksia.

Vanhusasiavaltuutetulle kerrotaan paljon digitalisaatioon liittyvistä ongelmista ja siitä, miten heille ja heidän läheisilleen suositellaan sähköistä puolesta asiointia silloinkin, kun he itse ovat muutoin kuin digitaalisilta taidoiltaan täysin kykeneviä päättämään omista asioistaan. Tämä kehityskulku lisää ikääntyneiden kokemaa eriarvoisuutta, kyseenalaistaa heidän kyvykkyytensä ja estää heidän omatoimista ja itsenäistä asiointia.

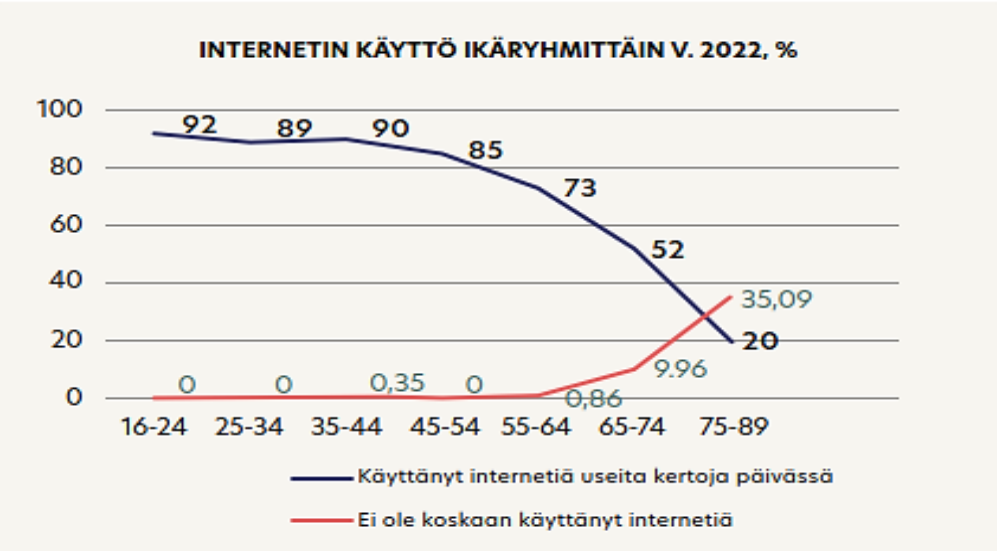

KUVIO 5. Internetin käyttö ikäryhmittäin v. 2022. Lähde: Tilastokeskus (2023)

Suomessa ei ole mitään valtakunnallista suunnitelmaa siitä, miten vanhuuseläkkeellä olevien ja muiden työelämän ulkopuolella olevien perusdigitaitoja voidaan hankkia ja digitaitoja ylläpitää. Työssä olevat saavat tämän tuen työpaikoiltaan.

Ikääntyneiden keskuudessa erot digitaidoissa ovat suuret. Perusasteen koulutettujen keskuudessa digitaitoja on selvästi vähemmän kuin korkeimmin koulutetuilla. Tämä on kuvattu eduskuntakertomuksen kuviossa 4, joka on alla. Lisäksi moni joutuu luopumaan digitaalisesta asioinnista toimintakyvyn vaikeuksien vuoksi.

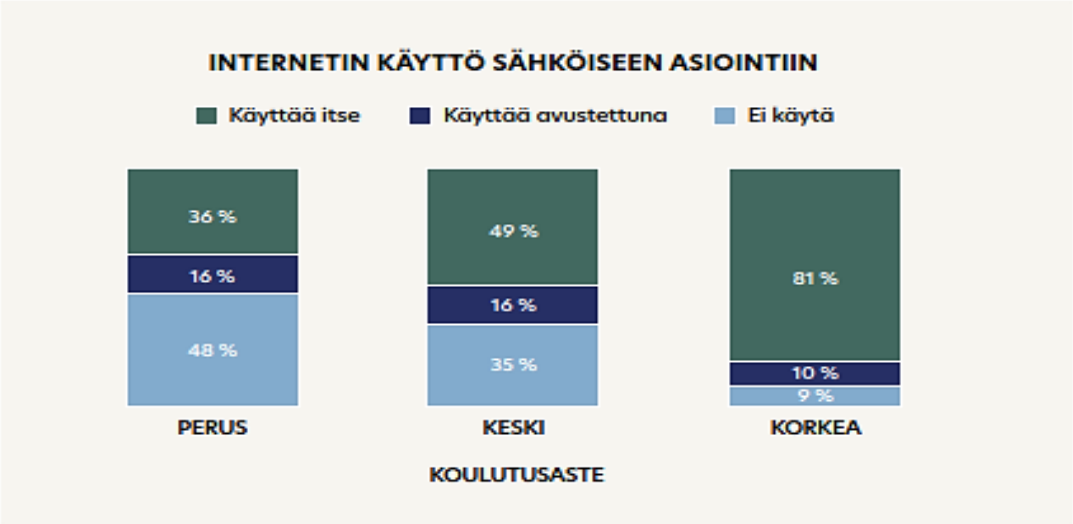

KUVIO 4. Sähköinen asiointi koulutusasteen mukaan, yli 70-vuotiaat. (Saukkonen ym. 2021; 2022)

Vaikeudet asioida digitaalisissa ympäristöissä eivät siis ole ohimenevä ilmiö, joka liittyy vain nykyisiin iäkkäisiin sukupolviin.

Vanhusasiavaltuutettu ehdottaa digitalisaatioon liittyvän yhdenvertaisuuden lisäämiseksi:

- **Parannetaan ilman digitaalisia taitoja ja laitteita olevien ikääntyneiden tiedonsaantia, asiointimahdollisuuksia ja osallisuutta**

- Säilytetään suomalaisessa lainsäädännössä asiointi julkisissa palveluissa muutoin kuin sähköisesti tosiasiallisesti yhdenvertaisena vaihtoehtona sähköisen asioinnin kanssa.

- Julkisten palveluiden yhteisten asiointipisteiden avaamista kiirehditään ja niitä toteutettaessa kuullaan paikallisten asukkaiden tarpeita ja pyritään sovittamaan kasvokkaisten palveluiden saatavuus vastaamaan niitä.

- Toteutetaan kansallinen neuvontapalvelu niille henkilöille, jotka eivät asioi sähköisesti. Digi- ja väestötietoviraston DVV:n Kansalaisneuvonta toimii osaltaan tällaisena tahona, mutta sitä ei juurikaan tunneta ikääntyneiden keskuudessa.

Lisätään digitukea koko maassa

- Digituen tarpeessa olevien ikääntyneiden aseman parantamiseksi säädetään kuntien velvollisuudesta koordinoida digitukea alueellaan. Näin voidaan varmistaa, että tarjolla on riittävästi tukea digitaalisten laitteiden ja palveluiden käyttöön kaikissa kunnissa ja että tieto tuen saatavuudesta saavuttaa paremmin ikääntyneet kuntalaiset.

- Suunnataan valtakunnallisesti ja kunnissa resursseja ja kohdennettuja toimia siihen, että matalimmin koulutetut, haja-asutusalueilla asuvat ja kaikkein ikääntyneimmät saavat mahdollisuuden digitaalisten laitteiden ja verkkoympäristössä toimimisen oppimiseen ja siten sähköisten palveluiden käyttöön. Kansalais- ja työväenopistoissa on aikuispedagogiikan osaamista ja järjestöillä on pitkä kokemus vertaisten antamasta digiopastuksesta. Näiden yhteistyötä ja toimintaa lisäämällä voitaisiin lisätä ikääntyneiden osallisuutta digitalisoituneessa yhteiskunnassa.

- Varmistetaan kirjastoille resurssit helppokäyttöisten digitaalisten laitteiden hankintaan lainattaviksi kotiin sekä opastukseen niiden käytössä.

Sähköisessä asioinnissa toisen apua tarvitsevien ja heitä auttavien tilannetta parannetaan

- Sähköisen puolesta asioinnin osalta selvitetään mahdollisuutta lainsäädännöllisesti selkeyttää ja yhtenäistää sekä valtuutuksen antamista että käyttämistä. Lainsäädännöllisesti turvatut kansalliset toimintamallit ja yhtenäiset käytännöt tekevät toisen puolesta sähköisesti asioinnista turvallisempaa sekä valtuuttajan että valtuutetun kannalta sekä helpottavat asiointia. Puolesta asioinnissa henkilö on valtuuttanut toisen hoitamaan asiaa puolestaan.

- Sähköisen tuetun asioinnin tilanteita, laajuutta ja tuettuun asiointiin liittyviä ongelmia selvitetään. Tiedossa olevat ongelmat liittyvät turvallisuuteen, lainsäädännön puuttumiseen ja yksityisyydensuojan vaarantumiseen. Näin saataisiin kokonaiskuva siitä, miten lainsäädännöllisin keinoin tai muilla keinoin voidaan näissä tilanteissa lisätä avuntarvitsijan turvallisuutta ja selkeyttää auttajan roolia. Digitaalisessa asioinnissa avustamiseen tarvitaan turvallisia vaihtoehtoja sekä avustettavan että avustajan suojaksi. Tuetussa asioinnissa ei ole tehty valtuutusta toiselle henkilölle hoitaa asiaa, vaan kyse on muusta avustamisesta sähköisessä asioinnissa.

4. Kaikille ikääntyneille on taattava yhdenvertainen ja tosiasiallinen mahdollisuus vaikuttaa, osallistua ja tulla kuulluksi yhteiskunnassa

Ikääntyneet ihmiset voivat käyttää osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksiaan yhteiskunnassa monin tavoin. Nämä oikeudet eivät kaikilta osin kuitenkaan toteudu. Vanhusasiavaltuutettu on saanut ikääntyneiltä lukuisia yhteydenottoja vaikutus- ja osallistumismahdollisuuksien puutteista, ja myös vanhusasiavaltuutetun omat havainnot ovat samansuuntaisia.

Osallistumis- ja vaikuttamisoikeuksien toteutumiseen vaikuttaa se, kuullaanko ikääntyneitä päätöksenteossa, missä vaiheessa päätöksentekoa heitä kuullaan ja otetaanko heidän näkökulmansa huomioon. Jotta kaikkein iäkkäimmät voivat käyttää osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksiaan, on sen oltava mahdollista muutoinkin kuin sähköisesti.

Olennaista on myös se, että iäkkäimpiä ei rajata ulkopuolelle kyselytutkimuksista ja muusta tiedonkeruusta heidän ikänsä perusteella kuten tällä hetkellä yleisesti tapahtuu.

Ikäsyrjinnän kokemus ja ikäsyrjivät käytännöt ovat näkyneet monissa yhteydenotoissa vanhusasiavaltuutettuun. Samoin vanhusasiavaltuutetun vuosina 2022–2024 arvioimien lakiuudistusten, periaatepäätösten ja erilaisten valtakunnallisten ohjeiden valmistelusta ovat iäkkäiden ja erityisesti kaikkein iäkkäimpien tilannetta koskevat tiedot jääneet toisinaan kokonaan tai lähes kokonaan pois. Sen seurauksena on vaikeaa tai mahdotonta arvioida esitysten vaikutuksia heihin.

Äänestäminen on tärkeä tapa vaikuttaa. Kuitenkin 87-vuotiaista vain puolet äänesti eduskuntavaaleissa. Tilastokeskuksen mukaan vuoden 2023 eduskuntavaaleissa äänestysaktiivisuus oli suurinta ikävuoden 70 molemmin puolin. Liki 80 % ikäryhmästä 66–71-vuotiaista äänesti vaaleissa. Ennakkoon äänestäminen oli yleisintä hieman yli 70-vuotiaiden joukossa. Kuitenkin äänestysaktiivisuus on tätä selvästi matalampi mitä vanhemmista ikäryhmistä puhutaan.

Vanhusasiavaltuutetun suosituksia rakenteellisen ikäsyrjinnän vähentämiseksi:

- Ikäsyrjinnän vähentämiseksi päätöksenteossa säädetään **velvoite tai vähintään laaditaan ohjeistus ikävaikutusten arvioinnin toteuttamisesta lainvalmisteluussa ja päätöksenteossa.** Päätöksentekoon ja säädösvalmisteluun tarvitaan nykyistä enemmän ja monipuolisemmin tietoa iäkkäistä ja heidän asemastaan ja oikeuksiensa toteutumisesta erityisesti kaikkein iäkkäimpien osalta. Huomiota on kiinnitettävä erityisesti tavanomaista selvästi vaikeammassa asemassa olevien ikääntyneiden ihmisten perus- ja

ihmisoikeuksien toteutumiseen. Toimeenpanon tueksi tarvitaan koulutusta ja säädösvalmistelijoille arviointia tukevaa materiaalia.

- Väestökyselyissä ja tilastoissa kerätään tietoa myös kaikkein iäkkäimpiä henkilöitä koskien. Yläikärajojen käyttö kyselyissä ja tilastoissa on jättänyt tiedot vaillinaisiksi ikääntyneiden ihmisten osalta ja vääristänyt kokonaiskuvaa esimerkiksi digitalisoitumisen etenemisestä. **Yläikärajat poistetaan viranomaisten tiedonkeruista**, jotta iäkkäiden näkemykset pääsevät esiin mediassa, säädösvalmistelussa ja päätöksenteossa yhdenvertaisesti muiden aikuisten kanssa.

- Selvitetään mitkä syyt vaikuttavat kaikkein iäkkäimpien matalaan äänestysaktiivisuuteen vaaleissa. Tilastokeskuksen mukaan esimerkiksi 87-vuotiaista vain puolet äänesti viime eduskuntavaaleissa.

- Kaikkien ikääntyneiden ihmisten **oikeus äänestää** vaaleissa taataan. Henkilökortin voimassaoloajan ollessa vain viisi vuotta on monella ikääntyneellä vaikeaa saada uusittua henkilökorttiaan, esimerkiksi jos heillä on liikkumisen rajoitteita tai he eivät asioi digitaalisesti. Kehitetään toimivia tapoja, joilla kaikki ikääntyneet kansalaiset pääsevät äänestämään sekä lisätään viestintää olemassa olevista vaihtoehtoisista tavoista äänestää (koti- ja laitosäänestys).

Lopuksi

Päätöksenteossa on olennaista arvioida miten vaikutukset kohdentuvat tavanomaista vaikeammassa tilanteessa oleviin iäkkäisiin ihmisiin. Tähän ei riitä se, että katsotaan vain suurta yli 65- tai yli 70-vuotiaiden ryhmää. Sen sijaan on tunnistettava mitkä kussakin tapauksessa ovat niitä iäkkäiden ryhmiä, joiden tilanne uhkaa heiketä ja joiden tilannetta pitäisi erityisesti kohentaa. Tärkeintä on varmistaa, etteivät päätöksenteon kielteiset vaikutukset kohdistu ja kasaudu kaikkien heikoimmassa asemassa oleviin ikääntyneisiin kansalaisiin ja heikennä heidän perusoikeuksiensa toteutumista.

Helsingissä, syyskuun 5 päivänä 2024

Päivi Topo, Vanhusasiavaltuutettu